

М. С. Федорко

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «ШКОДА» ТА «ЗБИТКИ»

Стаття 611 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) визначає можливі правові наслідки порушення зобов'язання, одним з яких є відшкодування збитків. Обов'язковою підставою виникнення цивільної відповідальності у формі відшкодування збитків є наявність шкоди, яка настала у зв'язку з правопорушенням.

Проблема розуміння сутності та співвідношення категорій «шкода», «збитки», «ущерб» (рос.) не є новою, проте її актуальність не втрачається й сьогодні. Наразі і в законодавстві, і в науковій літературі відсутня єдність щодо розуміння зазначених категорій. Проте їх розмежування та однозначна юридична кваліфікація дозволять забезпечити ефективне застосування законодавства при захисті майнових прав та інтересів учасників цивільного обороту.

Так, законодавець у деяких випадках ототожнює шкоду і збитки, наприклад, у ст. 1166 ЦК України, позначаючи їх лише терміном «шкода», у п. 8 ч. 2 ст. 16 ЦК України вказується на «відшкодування збитків та інших способів відшкодування майнової шкоди», у ст.ст. 22 і 23 ЦК ці терміни розмежовуються.

Слід зазначити, що у словнику терміни «шкода», «збитки», «ущерб» (рос.) трактуються як рівнозначні поняття [10, с. 111], але їх юридичне значення є різним. У цивільному праві існують альтернативні погляди відносно співвідношення категорій «шкода», «збитки», «ущерб» (рос.).

Деякі автори ототожнюють зазначені категорії. Так, О. Кучерова стверджує, що «убытки — это не денежное выражение ущерба, а сам ущерб, имущественный вред, имущественные

потери, понесенные потерпевшим» [3, с. 10]. За висловленням А. В. М'якіної, такі поняття, як «шкода», «ущерб» (рос.), є позначенням єдиного спільного поняття «збитки», у зв'язку з чим автор пропонує «одни и те же виды как неимущественного, так и имущественного ущерба (вреда) именовать единым термином «убытки» [4, с. 281].

Інші автори вважають, що ці поняття не рівнозначні, тому що сфера застосування поняття «шкода», по-перше, обмежується нормами деліктних зобов'язань, по-друге, виступає як одна з умов цивільно-правової відповідальності або як один з елементів складу цивільного правопорушення [2, с. 514-515]. Шкода може бути заподіяна майну, людині або діловій репутації юридичної особи. Отже, шкода є поняттям родовим, а вид шкоди залежатиме від об'єкту посягання, тобто в цивільному праві розрізняють майнову і моральну (немайнову) шкоду.

Майнова шкода — це будь-яке зменшення чи знищення майнового суб'єктивного права, охоронюваного законом інтересу чи майнового блага, що спричиняє втрати у потерпілого.

Поняттям «моральна (немайнова) шкода» охоплюються втрати немайнового характеру внаслідок моральних та (або) фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Шкоду можна відшкодувати в натурі, шляхом надання речі того ж роду і якості, виправлення пошкоджень, спростування відомостей, що порочать ділову репутацію і т. д., шляхом компенсації моральної шкоди, а також шляхом відшкодування збитків.

На думку С. Терьохіна, якщо пошкоджено майно, то слід говорити про заподіяння шкоди, а збитки — це ті втрати, яких особа зазнає у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі і котрі мають грошове вираження [9, с. 29].

Слід зазначити, що трактування збитків як грошового виразу майнової шкоди є ustalеним в юридичній літературі. Так, збитки трактуються як грошова оцінка тієї шкоди, яка спричинена неправомірними діями однієї особи майну іншої [5, с. 365]; як грошовий вираз шкоди, заподіяної потерпілому [1, с. 104].

Проте існує й інший погляд, який ґрунтується на тому, що збитки можуть виступати як в грошовій, так і в натуральній формі [6, с. 31-32].

В. В. Вітрянський зазначає, що «визначення збитків як грошової оцінки того *«ущерб»* (рос.), який заподіяний неправомірними діями однієї особи майну іншої, не викликає заперечень стосовно ситуації, коли збитки являють собою втрату кредитором майна в результаті невиконання боржником договірної зобов'язання. Однак ним не охоплюються випадки, коли порушення боржником договірної зобов'язання не завдало шкоди майну кредитора, але позбавило його можливості одержати доходи, на які він розраховував» [2, с. 514].

Аналіз ст. 22 ЦК України дозволяє констатувати відсутність норми про обов'язковий грошовий вираз збитків, навпаки, згідно з ч. 4 ст. 22 ЦК України на вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодовуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, поладження пошкодженої речі тощо). Отже, не потрібно стягувати вартість, наприклад, пошкодженої речі (прямі збитки), якщо боржник взамін передасть аналогічне майно.

У зв'язку із зазначеним вважаємо вдалим висловлення В. Л. Слесарева, який під збитками розуміє зменшення майнової сфери кредитора (потерпілого) у вигляді витрат, здійснених суб'єктом цивільного права, втрати чи пошкодження його майна, або недержаних ним прибутків. Він же зазначає, що збитки можуть бути пов'язані зі зменшенням фактичної цінності (витрати, втрати, пошкодження), або виявлятися як безпосереднє порушення соціальної можливості (неотримання доходу) [7, с. 40-43].

Щодо співвідношення термінів «шкода» та «ущерб» (рос.), зазначимо наступне. Традиційно терміном *«ущерб»* (рос.) визначається лише один різновид шкоди — майнова шкода, а у ЦК України взагалі, як і в українській цивілістиці, термін «ущерб» («збиток») не згадується, а йдеться лише про «збитки» (на рос. «убытки»). Терміни «шкода» і *«ущерб»* (рос.)

вживаються, як правило, як синоніми — в значенні умаління охоронюваних законом благ. Існує також така точка зору, що «ущерб» (рос.) — це натурально-речова форма вираження шкоди, якій відповідає й один із установлених у законі способів його відшкодування — відшкодування в натурі [8, с. 58] (передання речі того ж роду і якості або виправлення пошкодженої речі й т. п.).

Таким чином, і шкоду, і збитки можна визначити як наслідок порушення охоронюваних законом особистих або майнових благ. Термін «шкода» використовується цивільним правом, як правило, у сфері деліктного права, а термін «збитки» — в сфері договірної права. Поняття «шкода» та «збитки» співвідносяться між собою як взаємозалежні, проте зовсім не тотожні поняття, тому що не у всякому разі заподіяна шкода — майнова, або немайнова, фізична — призводить до матеріальних збитків, проте збитки неможливі без заподіяння шкоди, тобто збитки є наслідком заподіяної шкоди та можуть виступати у формі прямих збитків та упущеної вигоди.

Література

1. Антимонов Б. С. Основания договорной ответственности социалистических организаций. — М., 1962. — 176 с.
2. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Общие положения [Текст] / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. — М.: Статут, 1998. — 682 с.
3. Кучерова О. Определение понятия «убытки» в гражданском праве // Арбитражный и гражданский процесс. — 2006. — № 10. — С. 45-47.
4. Мякина А. В. Ограничение размера возмещаемых убытков в гражданском праве Российской Федерации // Убытки и практика их возмещения: Сборник статей / Отв. ред. М. А. Рожкова. — Статут, 2006. — 622 с.
5. Новицкий И. Б., Лунц И. А. Общее учение об обязательстве [Текст] / И. Б. Новицкий, И. А. Лунц. — М.: Юр. лит., 1950. — 412 с.
6. Пиндинг А. Я. Понятие и основные виды договорных убытков по советскому гражданскому праву [Текст] / А. Я. Пиндинг // Учен. зап. ВЮЗИ. — М., 1968. — Вып. 17. Ч. 2. — С. 17-52.
7. Слесарев В. П. Объект и результат гражданского правонарушения. — Томск, 1980. — 167 с.

8. Смирнов В. Т., Собчак А. А. *Общее учение о деликтных обязательствах в гражданском праве: Учебное пособие.* — JL: Изд-во Ленингр. ун-та, 1983. — 152 с.
9. Терьохін С. Відповідальність за порушення комерційних контрактів // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 7. — С. 28-30.
10. Ушаков Д. Н. *Большой толковый словарь современного русского языка [Текст]: 180 000 слов и словосочетаний / Д. Н. Ушаков.* — М.: Альфа-Принт, 2007. — VIII, 1239 с.